

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΩΝ ΒΑΣΣΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΚΕΙ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΑ

«Ναών δέ ὅσοι Πελοποννησίοις εἰσί, μετά γε τόν ἐν Τεγέᾳ, πρωτιμώτο ούτος ἀν τοῦ λίθου τε εἰς κáλλος καὶ τῆς ἀρμονίας ἔνεκα».

Αυτή είναι η εκτίμηση που κάνει ο Παυσανίας (8, 41, 8) για το ναό του Επικούριου Απόλλωνα, στις Βάσσες της Φιγαλείας, όταν τον επισκέφτηκε στα μέσα του 2ου αι. μ.Χ. Το κάλλος και η αρμονία του ναού είναι ακόμα και σήμερα φανερά στα μεμονωμένα μέλη και στο σύνολό του, σ' όσο μέρος του σώζεται.

Νικόλαος Γιαλούρης

Αρχαιολόγος - τ. Γενικός Επιθεωρητής Αρχαιοτήτων

Ξεχασμένος κατά το Μεσαίωνα και τους επόμενους αιώνες, ανακαλύπτεται στο 18ο αιώνα, με την ανθιση του κλασικιστικού ρεύματος που κυριαρχεί τότε στη Δύση. Υστερα από το Γάλλο αρχιτέκτονα J. Bocher, που επισκέφτηκε πρώτος το ναό στα 1765 και τους άλλους περιηγητές που τον ακολούθησαν, καταστρέψει σχέδιο συστηματικής ανασκαφής στα 1811 η γνωστή ομάδα από τους Cockerell, Leigh, Foster, Stackelberg, Haller von Hallerstein, Linkh, Bronstedt και Gropius την ανασκαφή πραγματοποιήσαν ένα χρόνο αργότερα, στα 1812. (εικ. 1.2.3).

Γνωστή είναι η αισθητή που προκάλεσε η αποκάλυψη του μνημείου αυτού και η πλούσια συγκομιδή που κατάληξε στο Βρετανικό Μουσείο: οι πλάκες της ζωφόρου με παράσταση αμαζόνιομαχίας και κενταυρομαχίας και τα θραύσματα από τις μετόπες του ναού. (εικ. 5.6.7).

Από τότε πέρασε ένας σχέδιον αιώνας χώρις καμία συστηματική έρευνα στο ναό, ώσπου στα 1902 ξανάρχισε τις εργασίες η Ελληνική Αρχαιολογική Εταιρεία διαδοκικά με τους Καΐθιδη, Κουρουνώπη, Ρυμαϊό και συνεχίστηκε από το 1959 με τον γρά-

φοντα ως το 1982¹. Μάλιστα, από το 1975, υπέρα ποτέ τη διαπίστωση των ασθενών κινδύνων που διατρέχει το μνημείο, τόσο από αποψή στατικής, σύνησης και από την ευπάθεια της σχιστολιθικής τοπικής ασθετόπετρας, από την οποία έχει κατασκευαστεί, οι έρευνες συνεχίστηκαν στα πλαίσια ενός ευρύτερου προγράμματος για την πλήρεστη μελέτη των πρόβλημάτων του ναού των Βασών και τη συντήρηση του και κατευθύνθηκαν από ομάδα που απάρτιζαν αρχαιολόγοι, αρχιτέκτονες, πολιτικοί μηχανικοί, τοπογράφοι και ειδικοί από άλλους συναφείς κλάδους με προέδρο τον υποφαίνομενο.

Ετοι, εξετάστηκε το μοναδικό αυτό μνημείο της αρχαίας ναοδομίας από κάθε αποψη: αρχαιολογική, αρχιτεκτονική, στατική, εδαφολογική, γαιοτεχνική, σεισμολογική με παράλληλη συλλογή μετεωρολογικών στοιχείων, και έρευνα της καταστάσεως και προστασίας του λίθου.

Έδω θα περιοριστώ σις συνοπτική έκθεση των αποτελεσμάτων των ως τώρα περιενών αυτών και κυριώς των ανασκαφών.

Πρώτα απ' όλα κρίθηκε αναγκαίο να έρευνηθεί ο χώρος γύρω από το ναό

συστηματικά, σ' όλη του την έκταση, αφού ως τώρα η έρευνα είχε περιοριστεί σε τομές, μικρές ή μεγαλύτερες, που άφηναν ωστόσο μεγάλα τμήματα του χώρου ανεξέργαντα. Επίσης θεωρήθηκε απαραίτητο να γίνει έρευνα κατά μήκος των εξωτερικών πλευρών του ναού και διάνοιξη τομών στο πτερό και μέσα στο στοκό για την εξακρίβωση του τρόπου θεμελίωσης του ναού και τη διαπιστωση της κατάστασής του υπέδαφους, καθώς και για την αναζήτηση ενδείξεων για την ύπαρξη ενδεχόμενα κάτω από αυτόν παλαιότερης οικοδόμης.

Ηδη έχει ερευνηθεί ολόκληρο το Β και βάθιμη του Ιερού σε απόσταση 32 μ. προς Β. και 63 μ. βΔ από το ναό.

Τα αποτελέσματα των ανασκαφών αποσαρήνισαν την εικόνα του χώρου του Ιερού του Βασιτά Απόλλωνα και επιβεβαίωσαν ότι: ο ναός δεν ήταν απομονωμένος στην πλαγιά του βουνού Κατωτίου: αντίθετα, είναι πια δέδιο, πως βρισκόταν ανάμεσα σε πολυάριθμες οικοδόμες, μερικές μνημειώδεις, αρχαϊκών και κλασικών χρόνων.

Άλλες οικοδόμες και αρχιτεκτονικά κομμάτια, σκορπισμένα σε μεγάλη

απόσταση από το ναό και άλλα ίχνη οικισμού των ιδιων χρόνων, είχαν επισημανθεί στις πλαγιές δυτικά του ναού και προς την κορυφή του Κατωτίου. Αυτά δεδομένα είναι και ο Ludwig Ross² καθώς και οι μεταγενεστεροί ερευνητές.

Ωστε δεν υπάρχει πια καμμιά αμφιβολία για την ύπαρξη εδώ οικισμού, προφανώς Δήμου, που υπαγόταν στην πολιτική χώρα των Φιγαλίων. Αυτον, πιθανότατα, εννοεί ο Παυσανίας (8.41.7) με τη λέξη «χωρίον» (έν δέ [τῷ] αὐτῷ χωρίον τε ἔστι καλούμενον Βάσσαι καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος Ἐπικούριοι). Είμαστε, λοιπόν, υποχρεωμένοι να αναθεωρήσουμε την εικόνα του ναού, που έπλασε με τη ρομαντική του διάθεση ο 19ος αιώνας, «μέσα στην ερημά και την άγρια φύση του αρκαδικού τοπίου». Στο τοπογραφικό σχέδιο (εικ. 8) φαίνεται καθάρα η πυκνότητα των οικοδομών στα τμήματα των χώρων που έχουν ερευνηθεί προ πάντων βόρεια του ναού. Σ' όλες τις τομές που σημειώνονται στο σχέδιο αυτό βρέθηκαν ερείπια κτιρίων: στο σχέδιο αυτό δε δηλώνονται όλα.

Τα κτίσματα που βρίσκονται βόρεια και σε παράταξη απέναντι από το

ναό, είναι μηνυμειώδη (εικ. 9 και 8). Δεν ξέρομε ακόμα σε τί χρησίμεναν. Στα δόρεια και βορειοδυτικά και σε μικρή απόσταση από το ναό αποκαλύφτηκαν κατά την ανασκαφή τέσσερις θέσεις, όπου είχε γίνει λατόμευση του ασβεστολιθικού βράχου, προφανώς για τις οικοδομικές εργασίες στο ναό. Στα φυσικά τοιχώματα του βράχου έχουν μείνει τα ίχνη των λαξευτικών εργαλείων, φάλκες και σειρά από τεσσερις σφήνες για την εξόρυξη της πέτρας. Βρέθηκε, επίσης, εκεί ξεχονδρισμένος κυβός ασβεστολιθου που τελικά δε χρησιμοποιήθηκε και καταχώστηκε μετά την εγκατάλειψη του λατομείου.

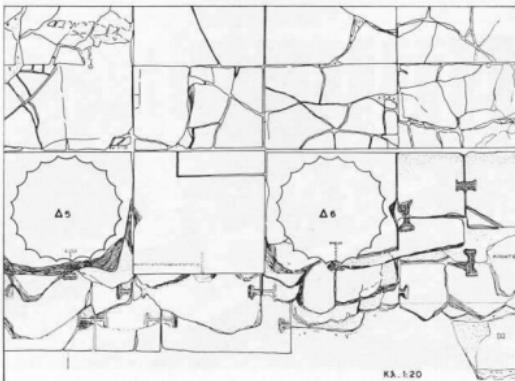
Τα κενά που δημιουργήθηκαν οι λατομεύσεις καθώς και οι φυσικές ανωμαλίες του εδαφούς γύρω από το ναό και τα λοιπά οικοδομήματα γέμισαν με λατούπη, πέτρες κοινές, όστρακα

και πολυάριθμα αναθήματα.

Επειδή τα περισσότερα ευρήματα από τις επιχαρακτώσεις αυτές είναι αρχαικά και κανένα δεν είναι νεότερο του τρίτου τέταρτου του 5ου αι. π.Χ., συναγεται ότι η διαμόρφωση αυτή του χώρου συντελέστηκε με την ανέγερση του ικτίνειου ναού (τέλος 5ου αι.) και έγινε για την ανδειξή του.

Από τις ανασκαφές στο δόρειο και βορειοδυτικό μέρος του ναού προέρχονται τα σημαντικότερα κινητά ευρήματα, τα περισσότερα αρχαιοκόντινα χρόνων: τα πιο πολλά ήταν μέσα σε στρώμα πυράς. Ελάχιστα ήταν τα διάτρακα κλασικών χρόνων και αυτά στα ανωτάτα στρώματα. Αρθρούνται αναθηματικά όπως (αχμές δοράρων και βελών από σιδέρο και χαλκό, μικροσκοπικά χάλκινα κράνη, κνημίδες, ασπίδες, όχανα ασπιδών), (εικ.

10-14) αιγαίουρα, αφιερώματα στο Βασιλία Απόλλωνα, που θα πρέπει να λατρευόνταν τότε σαν πολεμικός θεός. Άφθονα είναι, επίσης, τα υπολειμματα από τήρη μετάλλων, που υποδηλώνουν την υπαρξή εδώ μεταλλουργικών εργαστηριών, τις οποίες κοντά στο ναό. Σε υπότιτλη εργαστήρια πρέπει, επίσης, να αποδειχθεί πόληθος μικρών αγγείων από εγχώριο εύθυρο πηλό που απομούνεται τα κορινθιακά, λακωνικά και ηλειακά. Πολλά είναι, εξάλλου τα εισαγμένα είδη μικροτεχνίας: ήλειακά, πρωτοκορινθιακά-κορινθιακά, λακωνικά (εικ. 15-19) καθώς και μοριώθινα αναθήματα, μοισιαία με κείνα που δρέθηκαν στο ναό της Ορθίας Αρτέμιδος στη Σάρτη (εικ. 20-21). Άλλωστε και στις βάσεις λατρευόντων η Άρτεμις Ορθία. Πρέπει να εξαρθεί η στενότητα σχέσης του ιερού, ιδιαίτερα με

6

7

τη Σπάρτη, όπως φανερώνουν γενικά τα ευρήματα εδώ. Από τα λοιπά αντικείμενα άξια ιδιαίτερης μνείας είναι:
 α) χάλκινο αγαλμάτιο αλόγου με συμφυτή διάτρητη βάση ΥΤ χρόνων (εικ. 22),
 β) χάλκινο ψάλλιο χαλινού ΥΤ χρόνων (εικ. 23),
 γ) πήλινο ειδώλιο γυναικείας μορφής καθισμένη σε θρόνο αρχαϊκών χρόνων (εικ. 24-25),
 δ) οιδερένιο αιδώλιο ανδρικής μορφής (Απόλλωνα;) από τις ανασκαφές του 1959, των αρχών του 7ου αι. π.Χ. (εικ. 26-27),
 ε) καθρέφτες χάλκινοι (εικ. 28),
 στ) ανδρικές μορφές σε ελάσματα περίτητα (εικ. 29),
 ζ) χάλκινη κεφαλή Αθηνάς ΥΤ χρόνων (εικ. 30-31), (θρέθηκε στο ορθογωνικό κτίσμα απέναντι από τη βόρεια

πλευρά του ναού),
 η) χάλκινο αγαλμάτιο κούρου (Απόλλωνα) αρκαδικού εργαστηρίου ΥΤ χρόνων (εικ. 32-34).
 Η εργασία διατηρεί την ανάμνηση της εργασίας στο ξύλο.
 Από τα ευρήματα που συγκεντρώθηκαν ως τη στιγμή συνάγεται πως η λατρεία στο χώρο του ναού ανθύπεις ήδη στα υστέρα γεωμετρικά χρόνια και πιο συγχρόνιτα, χωρίς διακοπή, στους επομένους αιώνες.

Οτι το γεγονός ότι μεταξύ των αφιερωμάτων επικρατέστερα είναι τα πλευρικά οπλά, συνάγεται πως ο θεός, όπως ελέχθη πιο πάνω, πρέπει να λατρεύουν αρχικά μάλλον σαν θεός πολεμικός, η δραστηριότητά του σαν θεός επικούριου-ιατρού, μοιάζει να είναι μεταγενέστερη, κλασικών χρόνων αυτή αλλώς η μεταβολή της δραστηριότητας και η αντικατάσταση του πολεμικού χαρακτήρα του με τον εργανικό παραπέτατος και στους αλλούς Ολυμπίους θεούς και συντελεστική, ως γνωτό, στον 5ο αι. π.Χ. Το ότι ήδη στα αρχαϊκά χρόνια ο θεός είχε αποκτήσει το ναό του, ένα τουλάχιστον αιώνα πριν τον ικτίνο, ήταν γνωστό από τις ανασκαφές στις αρχές του 20ού αιώνα, που έφεραν από φυσικό πολυάριθμο αρχιτεκτονικά μέλη αρχαιών χρόνων.

Τα αρχιτεκτονικά αυτά μέλη που έχουν πολλαπλασιαστεί κατά τα τελευταία ανασκαφές ανήκουν:
 α) σε πολυάριθμες ανθεμωτές ακροκεράμους με διακόσμηση από αντιπές Σφίγγες (εικ. 35).

β) σε κορυφαίους στρτήρες κορινθιακού τύπου. Αποκαταστάθηκε μάλιστα ένας απ' αυτούς εξ ολοκλήρου (εικ. 36).

γ) σε πήλινα διασκοειδή ακρωτήρια. Με την ταυτη μερικών κομματών έγινε δυνατόν τη αποκάτασταση ενός ακρωτηρίου (εικ. 37). Απαρτίζεται από βραύματα των τελευταίων ανασκαφών και από άλλα που είχε συγκεντρώσει και δημοσιεύει ο Κ. Ρω-

μαίος. Με τα νέα κομμάτια αναβερείται η αποκάτασταση που είχε προτείνει ο τελευταίος.

Εκτός ίμως από τα μεμονωμένα αυτά αρχιτεκτονικά μέλη, μέχρι πριν λίγα χρόνια, δεν είχαμε καμμία ένδειξη για τη θέση του αρχαϊκού ναού στον οποίο ανήκουν.

Οι ανασκαφές των τελευταίων χρόνων, 1970 και 1975-77, αποδείχτηκαν ιδιαίτερα σημαντικές.

Κατά τις έρευνες του 1970, σε μικρή απόσταση, νότια του ικτίνου ναού, ξαναφαντήκαν τα θεμέλια μεγάλης ορθογώνιας οικοδόμης που είχε περάσει απαρατήρητη (εικ. 38-39).

Η οικοδομή αυτή είναι αρχαιών χρόνων και, το σπουδαίο, έχει τον ίδιο προσανατολισμό με τον ικτίνο ναού. Β.Ν. Φουστό ήταν να δερματωθούμε τότε, μήπως είχε σχέση με τον προϊτελείο αρχαιό ναό. Αργότερα, ίμως, φάνηκε πως άλλο κτίσμα συγκεντρώνει περισσότερες πιθανότητες.

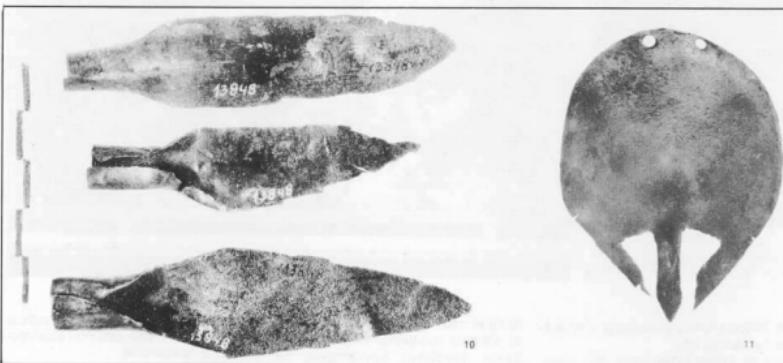
Εξάλλου, κατά τις ανασκαφές του 1980, ένιναν μερικές τομές έξωτερικά του στυλοβάτη του πτερού φάνηκε πως η κρηπίδων του ναού ήταν χτισμένη κατά μεγάλο μέρος από οικοδομικό υλικό παλαιότερου μνημειακού κτίριου (εικ. 40).

Η τομή στο στοκ έγινε μηρός στο στερεοβάτη του κορινθιακού κιονά και σ' όλο το μήκος του· δηλαδή ως τα μέτωπα των στερεοβατών των αντηρίδων που φέρουν τους ιωνικούς ιημικούς (εικ. 41).

Η τομή έφθασε σε βάθος ως το φυσικό βράχο, που παρουσιάζει σημαντική κλίση προς Δ (μέγιστο βάθος 2,77 μ.). Σε βάθος 1,70 μ. από το στυλοβάτη του κορινθιακού κιονά, φανήκε στρώση από κιτρινοκόκκινο πηλώδες χώμα που μοιάζει να ήταν δάπεδο κατασκευής παλαιότερης του ικτίνου ναού. Αυτό συνάγεται και από το γεγονός ότι το δάπεδο αυτό φα-

9

10

11

νεται πως κόπηκε κατά μήκος των στερεοδατών τόσο του κορινθιακού κίνα όσο και των ιωνικών ημικύλων, σίγουρα, όταν ανοιχτήκε η τάφρος θεμελίωσή τους.

Τα κινητά ευρήματα που συγκεντρώθηκαν από την τομή αυτή ήταν όλα αρχαϊκά οστρακά, κεραμίδια, μικρή αναθηματική κνημίδα και κομμάτια όχανα ασπίδας.

Μια άλλη τομή, τέλος, στο δυτικό πτερό και στην προέκταση της τομῆς του στηκού, έφερε στο φως, σε βάθος 1,19 μ. τοιχό από επιπέδους απελέκτητους λίθους που είναι παράλληλος με τον τοιχοβάθτη του στηκού (εικ. 41, 42): ο τοιχός αυτός παρουσιάζει εξωτερικά (δηλ. πρὸς Δ) καλοχισμένα πρόσωπα ενώ εσωτερικά η επιφάνεια είναι ανόμαλη ίωσις ήταν έτοιμα αρχαϊκά και παραμορφώθηκε όταν ανοιχτήκε η τάφρος θεμελίωσης του στερεοδάτη του στηκού.

Ας σημειωθεί ότι η ανδρόμενη ανώτα-

τη στρώση του τοίχου αντιστοιχεί, ως προς το βάθος, με τη στρώση του δαπέδου που βρέθηκε στην τομή μέσα στο σπήλαιο. Τα ευρήματα και στην τομή αυτή, όπως και της τομής του σπήλαιου, είναι αρχαϊκών χρόνων.

Εύλογο είναι το συμπέρασμα ότι το δάπεδο που αποκαλύφθηκε στην τομή του στηκού και ο τοίχος στο δυτικό πτερό, αρχαϊκά και τα δύο, είναι δυνατό να ανήκουν στον αρχαϊκό προϊκτινείο ναό. Αξίο να προστεθεί είναι ότι στον αρχαϊκό αυτό τοιχό, σκάβοντας, βαθύτερα, βρέθηκε κι αλλο θραύσμα από το διοικούδες ακρωτήρι που ανήκε στον προϊκτινείο ναό.

Το γεγονός ότι ο τοιχός είναι παράλληλος με τον τοιχό του στηκού, σημαίνει ότι και ο αρχαϊκός ναός είχε τον ίδιο προσανατολισμό με τον ικτίνεο οπώς και το άλλο αρχαϊκό κτίσμα νότια του ικτίνειου ναού, καθώς είδαμε. Άλλι και ο ίνας από τους δύο ναϊσκούς κοντά στην κορυφή του Κωτυ-

λίου είναι χτισμένος, επίσης, από Β-Ν⁴. Το ίδιο και άλλο δύο ναοί ναοί της Αρκαδίας, ο ναός της Αθηνάς στην Αλιφέρια⁵ και ο δωρικός ναός που επιστράματε το 1969 στο Πρασιδάκι, κοντά στο Λέπρεο⁶. Πρόκειται, λοιπόν, για προσανατολίσμου που επικωριάζει ιδιαίτερα στην Αρκαδία.

Κατά συνέπεια και του ικτίνειου ο προσανατολισμός δεν οφείλεται σε έλλειψη χώρου στην πλαγιά του Κωτύλιου, όπως επανελήφθη και επίμονα υποστήριγμα ακόμα και στα τελευταία χρόνια, αλλά επιβλήθηκε από ειδικούς λόγους, σίγουρα λατρευτικούς, που κυριάρχησαν ιδιαίτερα στην Αρκαδία.

Ποιοι είναι οι λατρευτικοί αυτοί λόγοι:

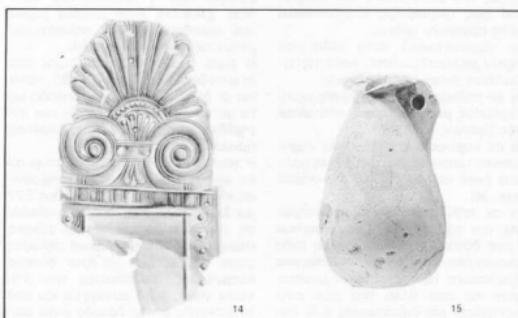
Πριν απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό, θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι ο προσανατολισμός Β-Ν του ναού δεν είναι από μόνη ιδιορρυθμία που παρουσιάζει. Από αυτές θα αναφέρω μόνο άλλη μια: την υπάρχει του κορινθιακού κίνα στο δάπεδο του στηκού στη θέση που, συνήθως, στους ελληνικούς ναούς ήταν στημένο το λατρευτικό άγαλμα του θεού.

Τις δύο αυτές ιδιορρυθμίες θα προσαθήσουμε να ερμηνεύσουμε.

Αρχίζουμε με τον προσανατολισμό Β-Ν.

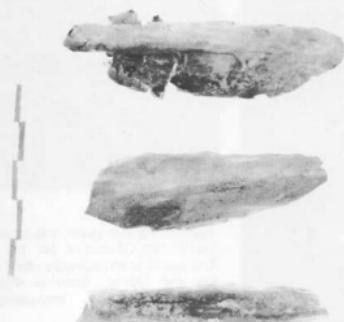
Ας θυμηθούμε πόσο στενή είναι η σχέση του Απόλλωνα με το Βορρά, ή καλύτερα με τις Υπερθρόεις Χώρες της χώρας δηλαδή που κατά τους αρχαίους ποποθετούνται «πέρα τον Βορεάν», πέρα από την περιοχή όπου βρίσκεται ο βόρειος ανέμος. Στις Υπερθρόεις αυτές χώρες, έχει το ενδιαιτήμα του ο Απόλλων με την προσωνυμία Υπερθρόεις.

Από εκεί έρχεται κάθε άνοιξη στην Ελλάδα, όπου σε δύο από τα σημαν-

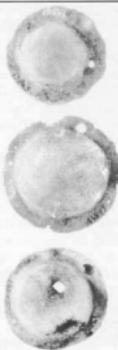

14

15

12

13

τικότερα ιερά της κέντρα, τους Δελφούς και τη Δήλο, γιόρταζαν οι Ελλήνες με υμνους και παιάνες την άφιξη του.

Στη δοδολαγία του, γράφει σ' ένα υμένιο του ο Αλκαίος, μετέχουν ακόμη και τα απόδνια, τα χειλιδνία και τα τζιτζίκια καθώλη η φυση γιορτάζει την επάνοδο του θεού αυτού της αρμονίας (Ιμέριος Orat. XIV 10 Bergk, Ig. 2,3,4).

Στο τέλος του φθινοπώρου, ο θεός επιστρέφει στις Υπερβόρειες Χώρες και τότε αντηχούν στα ιερά λυπτηρά τραγούδια που διγουνται τα πάθη του Διονυσού.

Σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις που έχουμε από τους αρχαίους συγγραφείς, ιδιαίτερα από τον Ηρόδοτο (I, 51 IV, 33-35) και τον Παυσανία (I 31,2 XX 5, 7-8) φαίνεται ότι ίδω έχουμε μια λατρεία ανάλογη με εκείνη της Δημητρας και της Περσερόνης, όπου η ανθηση και καρποφορία της γης από

το ένα μέρος και η νάρκη του χειμώνα από το άλλο, συνδιάζονται με την ευεργετική παρουσία ή απόδημα του θεού.

Ο Απόλλων κατέρχεται στην Ελλάδα πάνω σ' ένα γρηγόρο άρμα, που αέρενον ακουράστοι κύκνοι, ή πάνω στην ράχη ενός κύκνου, που με την άσπιλη λευκόττητά του, συμβολίζει το καβάρο φως.

Σ' ένα ερυθρ. αττικό αγγείο των αρχών του 4ου αι. π.Χ., στο Λονδίνο, βλέπουμε τον Απόλλωνα πάνω στον κύκνο να πλήριασε τον ιερό φοίνικα της Δήλου, ίως επιφαινόμενο στις Υπερβόρειες παρθένες, ιερείες του (εικ. 43).

Κατά μια άλλη παραλλαγή, που είναι εξίσου παλιά, τον Απόλλωνα μεταφέρουν στην Ελλάδα οι γρύπες που συνδέονται, επίσης στενά, με τη λατρεία του και φρουρούν στις Υπερβόρειες χώρες το χρυσάφι του.

Η σπουδαιότητα της λατρείας του

Υπερβόρειου Απόλλωνα καταφαίνεται και από όσα μας πληροφορεί ο Ηρόδοτος (IV 38-35). Δηλαδή, πως κατά παράδοση θρησκευτική μια φορά το χρόνο ιερά αντικείμενα («ιέρα», γράφει ο Ηρόδοτος) κρυμμένα σε στελέχη σταχυών, παραβίδονται από τους Υπερβόρειους στους Σκύθες, και από εκεί με ενδιμέσους στάθμους μεταξύ των οποίων η Δωδώνη, φθανουν στη Δήλο.

Τι ήταν τα «ιέρα» αυτά αντικείμενα δεν έρρεμε προκειται ασφαλώς για μυστηριακά σύμβολα, που η μυστικοσιά τους, έμεινε επιζήλια μωσαϊκή.

Τα ιερά αυτά αντικείμενα, γράφει ο Ηρόδοτος, εφέραν αρχικά στη Δήλο, δύο Υπερβόρειες παρθένες, η Υπερόχη και η Λαοδίκη, τις οποίες συνόδευαν πέντε Υπερβόρειοι άνδρες, που λέγονταν Περιφερέες και είχαν σπουδαία θεση στη λατρεία του Απόλλωνα στη Δήλο.

Προς τιμή των Υπερβόρειων παρθέ-

16

17

νων γίνονταν στη Δήλο πολλές τελετές, ιδιαίτερες δε προσφορές τούς έκαναν οι γέροι και οι νέες.

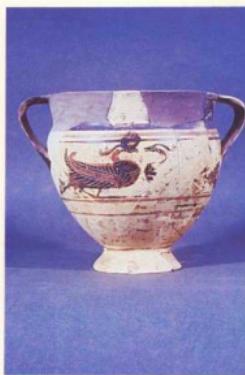
Πριν από τις Υπερβολέες αυτές παρθένες, και τους συνοδούς τους, είχαν έρθει στη Δήλο δύο άλλες Υπερβολέες, η Ἀργή και η Ὁμηρος. Όλων αυτών τους τάφους είχε δει ο Ηρόδοτος και βρέθηκαν πραγματικά με τις ανασκαφές.

Κατά τον Παυσανία, η Δελφική ποιητρία Βοώ, ως έχοντα πιθανών στην αρχαική εποχή, έγραψε σ' ένα ύμνο της για τους Δελφούς, ότι το ιερό αυτού των Απόδοσιαν θριάμβων Υπερβρέ-
ριοι ήρωες, μετάξι των οποίων και ο Ωλήν. Αυτός υπήρξε ο πρώτος μάν-
της και ο πρώτος που χρηματοδότησε σε έξαστο.

Κατά την ιδία ποιητρία, ακόμα δύο άλλοι Υπερβόρειοι ήρωες ή δαιμονες ήταν, επίσης, στην υπηρεσία του Δελφικού Απόλλωνα. Ο **Πόγασος** και ο **δίος Ἀγιεύες**» (Παυα. 10,5,4). Τον Αγιεύεα θα συναντήσουμε και σε μερικές άλλες λατρείες που πραγματεύομαστε πολύ κάτω.

Η χώρα πάντα, πέρα από το βασιλείο του Βορρᾶ, γειμάτη φύγει, απόλαυση-
νει την αιώνια άνωντι οι ἀνθρώποι
ζουν σε απέραντη ευδαιμονία και εί-
ναι δίκαιοι και ευσεβεῖς. Από την
παρασέλινη αυτή χώρα, που έχει άλλογο
της τα Ηλύσια, έρχονται οι σο-
φοί και φιλομάνοι να διδάχουν τη
θρησκεία του Απόλλωνα, να εξηγή-
σουν και να προστατεύουν τους
ἀνθρώπους.

Έται και ο Υπερβόρειος Ἀβαρίς, θαυματουργός ιερέας του Απόλλωνα, ἔρχεται από τις Υπερβόρειες Χώρες «ὅχαύμενος» λέγει ο Ιάμβλιχος «ούτι χρυσοῦ βέλους του Απόλλωνος». Ο Ἀβαρίς χρησιμοδότησε σε πολλά μέ-

18

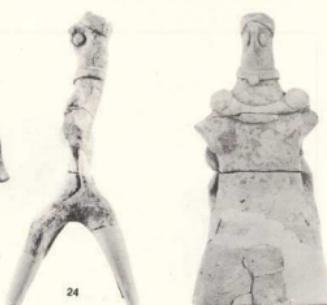

卷之三

νερώνει και ένα χωρίο από τη ραψωδία ΙΙ' της Οδύσσειας (στ. 101-112). Στο χωρίο αυτό περιγράφεται η σπηλιά της Ιθάκης, όπου οι Φαιάκες μεταφέρουν τον αποκομισμένο Οδυσσέα.

Αυτόν επι κράτος ληγειν, ταναύλωσε πλέον, ομήρη, αγρίππη διότι οι αρχές αγώνων ἐπέτραπε περισσός, που νομίζουν, οι ωραῖοι κατέλονται... Έως διότι η αυτοκατάθλιψη μας προς Βορέα Καπετάνιοντανείται, οι διότι οι άνω πόροι έπει πάντα πάντα στην απόδοση, επειδόμενοι, αλλά παντούς θόροις ἐπέτραπεν.

Για τους στίχους αυτούς της Οδύσσειας, δρισκού το εξής σχόλιο για τη σπηλιά στον Ευστόλιο, τη Θεσσαλονίκη, που αντλεί από τον Πορφύριο: «λέγει (ο Πορφύριος) καὶ τας δύν πυλάς του ἄντρου καρκίνον είναι και αιγύκερων, ων δια μέν αιγοκερών Δέδαζεν τινες καθαίσιν, ών είναι δια δέ καρκίνου καθαίσιν, ών είναι τόμεν καρκίνον βόρειον και καταβικόν αιγύκερον δέ Νότιον και

2

3

2

6

10

20

21

αναβατικόν ψυχών είναι θεούς διό και θεωτέρας είναι αύτάς».

Η χρησμόποιηση εδώ των όρων Βορράς και Νότος σε καθάρα θρησκευτική έννοια, είναι σαφής.

Οι πιο πάνω αρχαίες πληροφορίες δείχνουν τη στενότατη σχέση του Απόλλωνα με το Βορρά σε μια λατρεία, την «ύπερβροεια» του θεού, που ήταν πολύ οικεία σ' όλη την Ελλάδα, και που τόσο λίγο έχουμε ως τώρα μελετήσει.

Ισως, από μια συγγενή αντίληψη υπερβροειας λατρείας τοποθετούνται στο Βορρά οι «δάνοτες κυκνοί» ιεροί του κελτικού θεού Βοργοναπό κει κατεβαίνουν κατά το μωμό, την εποχή των θερινών ηλιοστασιών, για να τιμήσουν το θεό με άσματα

στο ιερό του.

Αντίστοιχος φίνεται και ο ινδικός μύθος σύμφωνα με τον οποίο ο Βραhma, θεός ηλιακός, κατεβαίνει από Βορρά προς Νότο με άρμα που το σέρνουν κύκνοι. Οπως ο αναφέρθηκε ποι πριν, τα ίδια αυτά ζώα, γρύπες και κύκνοι, μεταφέρουν τον Υπερβρόντο Απόλλωνα. Σε μια τέτοια αντίληψη της καθόδου του θεού από θρόνο οφείλεται πιθανότατα και ο προσανατολισμός του ναού του Απόλλωνα Επικούριου. Η λατρεία του ως Υπερβρόειον, πανάρχαια οπώς φίνεται, διατηρήθηκε ζωτήρ, προ πάντων στην Αρκαδία, γιατί η δυσπρόσιτη αυτή περιοχή και απομονωμένη κατά την αρχαιότητα από το λοιπό Ελληνικό κόσμο, στην καρδιά της Πελοπον-

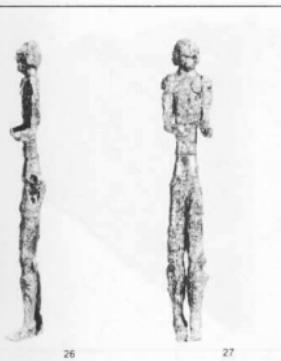
νήσου, δεν ακολούθησε το ρυθμό εξέλιξης των μεγάλων ελληνικών κέντρων. Διατήρησε έτσι, πανάρχαιες μορφές λατρείας, που νωρίς είχαν εγκαταλειφθεί στα μεγάλα κέντρα της αρχαίας Ελλάδας, όπου μόνο αραιά και αμυδρά ουδέταν η ανάμνηση τους.

Ας θυμηθούμε τη λατρεία της Δήμητρας Μελαίνης σε μια σπηλιά κοντά στην αρχαία πόλη της Φιγαλείας, όπου το λατρευτικό αγάλμα της θεάς είχε κεφάλι ιππου, ενώ το λοιπό σώμα ήταν γυναικά (Πλατων. 8, 42, 4). Ας θυμηθούμε, ακόμα, πως η Αρκαδία ήταν το λίκνο του τραγούδη θεού Πλάνα και εκεί ήταν το κύριο ενδιάπτημά του.

Σε πανάρχαιη λατρεία, μπορεί ίσως να αποδοθεί και ο περιέργος κορινθιακός κίνων, στο βάθος του σημείου του ναού, για τον οποίο δεν έχει βρεθεί ακόμη καμια εξήγηση (εικ. 44).

Σύμφωνα με μια αρχαϊστή παράδοση, η θεότητα παριστάνεται με μορφή κιόνα, στύλου, κύβου, πυραμίδας, κώνου ή δένδρου. Η αντίληψη αυτή ανάγεται στην μινωική και μικηναϊκή εποχή και είναι γνωστή και στις θρησκείες των ανατολικών λαών.

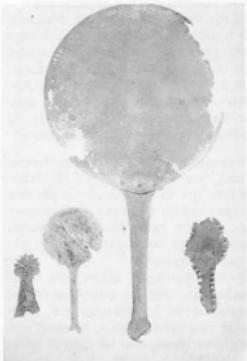
Στην ιστορική εποχή, πολυάριθμες είναι οι μαρτυρίες των αρχαίων πηγών για τη διατήρηση της **ανεικονικής** αυτής παράστασης τη θεότητας σ' όλο τον ελληνικό χώρο, γεγονός που πιστοποιείται και από αναρίθμητα μνημεία. Περισσότερο οικεία, θεάθαι, μας είναι η αντιλήψη αυτή στη λατρεία του Ερήμη και του Διονύσου, στην γημανεικονική παράστασή τους, σε μορφή ερμαϊκής στήλης. Άλλα και των άλλων θεών και δαιμόνων, λίγο πολύ, διασώζονται ως το τέλος της ρωμαϊκής εποχής λατρευτικά αγάλ-

26

27

28

29

30

31

ματα σε μορφή ανεικονική σε αρκετά ίερα της Αρχαίας Ελλάδας.

Ο Απόλλων είναι από τους θεούς, που πάρων πολύ συχνά παριστάνεται στην ανεικονική αυτή μορφή.

Ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς (Στρωμ. 1, 151) αντλώντας από ένα χαμένο έπος την «Εύρωπη» του Κορινθίου Ευμηνού, ποιητή του 7ου αι., πληροφορεί ότι ο τελευταίος «ιστορεῖ τὸ ἐν Δελφοῖς ἄγαλμα Ἀπόλλωνος κίνα εἶναι».

Στο αρχαίο Γυμνάσιο των Μεγάρων, πληροφορεί ο Παυανίας (1.44.2) ότι ο Απόλλων παριστάνοντας σε μορφή πυραμίδος: «ἔστι λίθος παρεχόνεος πυραμίδος σχῆμα οὐ μεγάλης ταῦτον Ἀπόλλωνα ὄνομάζουσι Καρινόν». Με τη μορφή αυτή παρασταίνεται και στα νομίσματα της ίδιας πόλης.

Επίσης και η Βραυρωνεία Ἀρτεμίς

λατρευόταν αρχικά σε μορφή κίνα.

Στη Σκυκώνα η Ἀρτέμις ήταν «κίνι εἰκασμένη» λέγει ο Παυανίας (2, 9, 6) ενώ ο Ζεύς διπλά της είχε μορφή πυραμίδας.

Στην Αρκαδία ειδικά, η ανεικονική παρασταση σχι μόνο του Απόλλωνα, αλλά και των άλλων θεών είναι πολὺ διαδομένη, τόσο που κάνει εντύπωση στον Παυανία και το σημειώνει (8, 48, 6) «περισσώς γάρ δῆ τι τῷ σχῆματι τούτῳ» (τῷ ανεικονικῷ) φαίνονται μια χαρένει οι Αρκάδες».

Αν αναφέρουμε μερικά παραδείγματα:

α) Στην Τεγέα, στο ναό της Αρτέμιδος, υπάρχει και άλλο ιερό της Πυθίου Απόλλωνος (BCH 1925, 215) όπου θεός λατρεύοταν σε σχήμα κινισικού.

β) Στην Τεγέα επίσης, πληροφορεί ο Παυανίας (8, 48, 6) ήταν στημένο το αγάλμα τοῦ Διὸς Τελείου σε σχήμα τετραγώνου: «πεποίηται καὶ Διὸς Τελείου ἀγάλμα τετράγωνον».

γ) Στην ίδια πόλη βρήκε ο Κ. Ρωμαίος 20 τετράπλευρες λίθινες στήλες, που επιστέφονται από μικρή πυραμίδα (Εικ. 4α). Οι περισσότερες από αυτές δρέθηκαν κοντά στο ναό της Αρτέμιδος και έχουν στο πρόσθιο τμήμα τους εγχάρακτη επιγραφή με τα ονόματα διαφόρων Ολύμπιων Θεών.

Το όνομα των θεών είναι στην ονομαστική, που σημαίνει ότι η στήλη παριστάνει την ίδια τη θεότητα και δεν ανήκει απλώς σ' αυτήν. Οι ανεικονικές αυτές παραστάσεις χρονολογούνται από την κλασική ως την ελληνιστική εποχή.

Ας προσθέσουμε, τέλος, ότι πολὺ διαδομένη ήταν η συνήθεια στους αρχαίους να τοποθετούν στις εισόδους των σπιτών τους, μικρούς κιον

σε κώνο· τους ωνόμαζαν Άγυεις και τους ταύτιζαν με τον Απόλλωνα, κάποιες και με το Δίόνυσο.

Την πληροφορία αυτή έχουμε από πολυαριθμές αρχαίες πηγές:

Ο Αρποκρατίων, γράφει στη λέξη «Άγυες»: «Άγυες δέ εστι Απόλλων εἰς δέκι ληγῶν, ὃν ιστάσι πρό τῶν θυρῶν / Ιδίους δέ είναι φασὶ αὐτούς Απόλλωνος».

Στο Σχολιαστή του Αριστοφάνη (Θεομορφ.) αναφέρεται: «Άγυεις, οὐτα καλούμενος Ἀπόλλων τετράγωνος». Παραστάσεις τέτοιες του Απόλλωνα Αγυεία έχουμε σε νομίσματα των Μεγάρων, όπως είδαμε, του Βιζαντίου, της Αμφραίας (εικ. 45), της Απόλλωνας και του Ορικού και αυτό δειχνεί πως ο Απόλλωνας Αγυεία λατρεύοταν επίσημα στις πόλεις αυτές ως πολιούχος. Αναφέρονται μάλιστα και ίερεις «θεράπαινες» των ανεικονικών αυτών αγαλμάτων του Απόλλωνα Αγυεία που ονομάζονται «Άγυματες» (Εικο. B, 126 σ. 2). Η λατρεία του θεού αυτού είναι απλώμενη σ' όλο τον ελληνικό κόσμο και ιδιαιτερά στην Αττική, Ακαρνανία, Ιλλυρία, πολύ περισσότερο όμως μεταξύ της Πελοποννήσου και προπάντων στην Αρκαδία.

Δύο αγάλματα της Αθηνᾶς Εργάνης και του Απόλλωνα Αγυεία στη Μεγαλόπολη είχαν, λέει ο Παυανίας, σχήμα τετράγωνο (8, 32, 4). Ειδική μάλιστα και περίεργη εօρη οργάνωναν καθε χρόνο στην Τεγέα για να τιμήσουν τον Απόλλωνα Αγυεία. Σαν Αγυεία τον συναντάμε συχνά στους τραγικούς και κωμικούς ποιητές, καθώς και σε πλήθος αναθηματικές επιγραφές.

Την προέλευση του Απόλλωνα Αγυεία πιθανώνει η μιθική παραδοση των Δελφών (Πανα. 10, 5, 4) που αναφέρεμε πιο πάνω, ότι δηλαδή ο

35

36

32

33

34

διος Αγυεις μαζί με τον Πάγασο, προέρχονται από τις Υπερβόρειες χώρες και είναι στην υπηρεσία του Απόλλωνα. Με το μιθό αυτό γίνεται φανερή η σχέση που συνδέει τον κιονόμορφο Απόλλωνα Αγυεία με τον Υπερβόρειο Απόλλωνα.

Από τις παραπάνω ειδησεις και τα μνημεία που αναφέρομε, συνοπτικά συνάγεται ότι η ανεικονική παράσταση των θεών τόσο σε σχήμα κίονα, όσο και σε σχήμα πυραμίδας ή τετράγυνης στήλης, ήταν οικεία καθ' όλη την αρχαιότητα, ιδιαίτερα μάλιστα στην Αρκαδία, από όπου προέρχεται και ο μεγαλύτερος αριθμός των σχετικών μνημείων και ειδήσεων.

Επίσης συνάγεται πώς σ' αυτό το σχήμα παριστάνεται προπάντων στην περιοχή αυτή, ο Απόλλωνας, όπου, όπως γράφει και ο Παυσανίας, υπάρ-

χει ιδιαίτερη προτίμηση σ' αυτό τον τρόπο παράστασης των θεών. Ιδιαίτερα, μάλιστα, λατρεύεται εδώ στον Απόλλωνας στην ανεικονική του μορφή με την προσωνυμία του Αγυεία, ωστε η εικόνα αυτή του κιονόσχημου θεού να δεσποζει πέρα για πέρα σ' όλη την Αρκαδία.

Στο ναό του Απόλλωνα, στις Βάσσες, η λατρεία του ως Υπερβόρειου θυμίζει τον κιονόσχημο Υπερβόρειο Απόλλωνα Αγυεία, που παρουσιά του θεβαίωνται πολλαπλά σ' όλη την περιοχή και μας κάνει να ακερτούμε το μοναχικό κορινθιακό κίονα που υψώνεται μέσα στο ναό.

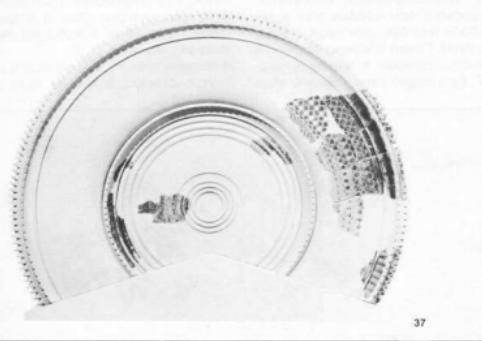
Στέκεται στο βάθος του σπούδη στη θέση που κατέχει, συνήθως, το λατρευτικό άγαλμα του θεού (εικ. 44). Η απομόνωση και μοναδικότητά του ενισχύεται και με την ιδιομορφία του,

σε σύγκριση με τα άλλα τημικίνια των μακρινών πλευρών του σπούδη. Διαφέρει από εκείνα όχι μόνο στο μαρμάρινο κιονόκρανο, που είναι κορινθιακό (εικ. 46), ενώ των τημικιών τα κιονόκρανα είναι ιωνικά, αλλά και στη βάση του που έχει άλλο σχήμα και μικρότερο όγκο καθώς και στο αναστημα του κορμού του που είναι πιο δίνον.

Ας προσθέσουμε ότι του κίονα αυτού δρέπηκαν πρόσφατα, στα επιφανειακά στρώματα γύρω από το ναό, μερικοί απόνδυλοι, θραύσμα από τη βάση του και ένα άλλο από το κάτω τμήμα του κιονόκρανου που επιτρέπουν την ανατροφή την ακριβέστερη αναπαράσταση του.

Εδώ πρέπει να αναφέρω ότι η θεωρία που υποστηρίχτηκε κατά καιρούς ότι ο κορινθιακός κίονας δεν πήνα μόνος, μέσω στο ναό των Βάσσων, αλλά πλαισιωνάντων από δύο άλλους των λεωνίδων αντηρίδων του σπούδη, δεν ευσταθεί πια, αφότου ο Ferdi Cooper έδειξε ότι το αρχιτεκτονικό κομμάτι, πάνω στο οποίο στηρίζει ο Haller von Hallerstein τη θέωρια αυτή, δεν ανήκε σε κορινθιακό κιονόκρανο αλλά σε άλλο σάχετο αρχετεκτονικό μέλος. Ο Παυσανίας (θ. 30, 2) μας δίνει μια απελπιστικά συντομή περιγραφή του ναού. Αναφέρει μόνο ένα «θέας άσιον» χάλκινο άγαλμα του Απόλλωνα, τοποθετημένο έξω από ένα τέμενος της Αγοράς της Μεγαλοπόλεως. Πληροφορεί επίσης, ότι αυτό «έκομισθη (εκεί) ἐκ τῆς Φιγαλέων... τῇ μεγάλῃ πολεῖ!» και προσθέτει «τὸ δέ χωρίον ἐνθά τὸ ἄγαλμα ἰδρυτοῦ εἰς ἀρχῆς ύπο Φιγαλέων ὀνομάζεται Βάσσαι».

Από τις περιοπές αυτές δε συνάγεται καθόλου, ότι το χάλκινο άγαλμα, που μετέφεραν και έσπασαν στην Αγορά της Μεγαλοπόλεως βρισκόταν αρχικά ίδρυμένο μέσα στο ναό των

37

Βασιών. Γιατί η λέξη «χωρίον» αναφέρεται εδώ σαφώς στην τοποθεσία και όχι στο ναό.

Μι αυτή την απογει συμφωνεί και το γεγονός ότι πουλεύει μέσα στο ναό δε βρέθηκαν στο δυπέδο ίκνη υποδοχής του βάθρου του υποτιθέμενου αγάλματος, που θα ήταν αναγκαία για τη στέρεωση ενός μάλιστα κολοσσαίου, όπως παραδίδεται, αγάλματος, ύψους 12 ποδών.

Το μεταφερόμενο στη Μεγαλόπολη αγάλμα του Απόλλωνα πρέπει να ήταν, λοιπόν, στημένο κάπου στο «χωρίον» των Βασιών, όχι μακριά από το ναό, αλλά πάντως όχι μέσα σ' αυτόν, όπως είχε παλιότερα υποστηρίχτει.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι μέσα στο ναό δεν υπήρχε ανθρωπόμορφο λατρευτικό αγάλμα του θεού, και μόνον ο κορινθιακός κίονας θα δεσποζει στο βάθος του στηκού, σαν μοναδικό σύμβολο και παράσταση (εικ. 44).

Η λατρεία του κίονα συνδέεται στενότατα με τον Απόλλωνα και όπως πληροφορούν οι Αρχαίοι, οι Αγυείς, παριστούν τον Απόλλωνα και όχι απανία και το Διόνυσο και καμμία φορά και τους δύο μαζί.

Σ' ένα αττικό αγγείο του Βρετανικού Μουσείου, του ζωγράφου της Villa Julia (460 π.Χ.) (εικ. 47) υπάρχει η παράσταση του Διονύσου σε σχήμα στύλου, σκεπασμένου με σοβήρη χιτώνα. Στο πανώ μέρος του στύλου σχηματίζονται δύο έλικες, πάνω από τις οποίες φινέται σαν να κρέμεται η μάσκα του θεού.

Ο στύλος ψηλότερα διαμορφώνεται σε κορμό δένδρου από τον οποίο φυτρώνουν κλαρες με φύλλα κισσού και στην κορυφή καταλήγει σε υποτοπιώδες δωρικό κιονόκρανο ή τυμά πεπτοστύλιο.

Σ' αυτή τη μορφή έχουμε το Διόνυσο σε πολλές αγγειογραφίες, όπου μάλιστα στο δένδρινο στύλο ή κίονας είναι πολύ πιο φανερός και η μάσκα είναι σαφώς κρεμασμένη σ' αυτόν, όπως εικονίζεται στην αττική ερυθρόμορφη στάμνη, του ζωγράφου του Εύπολη στο Βρεταν. Μουσείο

39

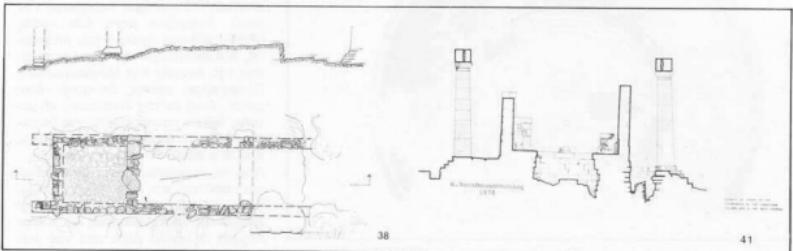
(εικ. 48).

Παρόμοια παραδείγματα και αρχαιες ειδήσεις θα μπορούσε κανείς να παραθέσει από την αντιστοιχη παράσταση του Ερμή, της Αρτέμιδας Λυγοδέμας και της Ήρας, που λατρεύονταν στην παράδεινη μορφή ενός δένδρου, στο ναό της στη Σάμο.

Ας υπενθύμισουμε ακόμη, την ιερή δύρη του Διός στη Δωδώνη, το αρχαιότερο ελληνικό ιερό, όπου οι ιερείς χρημασμόστουσαν ακούγοντας το θρόισμα των φυλλών του ιερού δένδρου που δεν ήταν πάρα πολύ φωνή του θεού. Γενικά ο κίονας, δωρικός ή ιωνικός, αρχαικών ή κλασικών χρόνων, έχει συχνά στον κορμό ή στην

κορυφή του κλαριά και κάλυκες. Παρουσιάζει, άραγε, ο κίονας αυτός τον Υπερβόρειο Απόλλωνα Αγυεία: Δανειστήκε, τότε, στη λατρεία του ο κιονόμορφος Απόλλωνας και στοιχεία του Διονύσου Δενδρίτη, πράγμα ενδεχόμενο, αφού οι δύο αυτοί θεοί είναι σε τόση στενή σχέση στην ελληνική θρησκεία και αφού το ίδιο του Αγυεία αλλοτε αναφέρεται στον Απόλλωνα και αλλοτε στο Διόνυσο. Ο δανεισμός αυτός είναι ακόμα πιο πιθανός, όταν θυμήθουμε, πόσο διαδομένη και κυριαρχητική ήταν η λατρεία του Διονύσου στην Αρκαδία και ιδιαίτερα στη Φιγάλεια.

Η συσχέτιση αυτή, κιονολατρείας και δεντρολατρείας, ανεβαίνει πιο ως

38

41

την προϊστορική εποχή. Πώς παριστανόταν τότε η συνδιασμένη αυτή μορφή λατρείας της θεότητας, μας δείχνει η παράσταση ενός μικροναικού αγγείου στο Λαούνιο από την Κύπρο (εἰκ. 49).

Μεταξύ δυο γρυπών θλέπουμε ένα στύλο, από το πάνω μέρος του οποίου φιτρώνουν σχήματοποιημένα κλαριά. Τα ιερά αυτά ζώα του Απόλλωνα πλαισιώνουν, ίσως, εδώ, τον πρόδρομο του θεού αυτού και αποτελούν, πιθανόν, το προϊστορικό του αρχέτυπο.

Στην κλασική εποχή με τον καρινθιακό κίονα του Επικούριου Απόλλωνα, αποκτά η πρωτόγονη και επίμα κατατηρμένη στην Αρκαδία αντίληψη αυτής της θεότητας, την πιο μνημειώδη και πιο πνευματική της έκφραση. Στέρεται και αλύγιστα σαν κολόνα και μαζί όλο υπερκοσμια χάρη με την ελαφράδα των φυτικών κορυφήματων που τη στεφανώνουν (εἰκ. 45). Να, ακόμη, ένα δείγμα της μεταμορφωτικής δύναμης της κλασικής τέχνης. Αν όλα αυτά τα στοιχεία που αναφέραμε δεν είναι τυχαία, αλλά ενδείξεις πώς ο Απόλλων παριστανόταν κιονόσχημος στον ιδιόρυθμο ναό του, τότε ο Υπερβόρειος θεός Αγιεύς Απόλλων, που επίμανα λατρεύεται στη συντρήτική Αρκαδία, βρίσκεται στην Βασσαίων την πρώτη μνημειακή ανεικονική του έκφραση.

Σημειώσεις

1. Καθθαδίας Π. ΠΑΕ 1902, 23 κ.ε. και Comptes Rendus du Congrès Intern. I 1905, 17 κ.ε. Κουρουνιώτης Κ. ΑΕ 1910, 273-331. Ρωμαίος Κ. ΑΕ 1914, 57-70. Ο ίδιος, ΑΕ 1933, 3-25. Γιαλούρη Ν. ΠΑΕ 1959, 154-159, και Το Εργον, 1959, 106-109. Ο ίδιος, Ολυμπιακά Χρονιά Α, 1970, 93-109 και AAA VI 1973, 39-55. N. Yalouris, Problems relating to the temple of Apollo Epikourios at Bassae: Acta of the XI International Congress of Classical Archaeology 1978, 89-104. (Εκεί εκτενέστερη θερινογραφία)
2. Ross, L. Reisen (1841) 99ff.
3. AAA VI 1973, 49 ff. σχ. 5, εἰκ. 13.
4. Καθθαδίας
5. Ορλάνδος Α., Αλίφειρα (1967-8) 92-98, εἰκ. 24, 28, 63.
6. AAA VI 1971, 245-251.
7. Ρωμαίος Κ. ΑΕ 1911, 149.

Problems of the Temple and Cult of Apollo at Bassae N. Yalouris

The temple of Apollo Epikurius at Bassae did not lie isolated on the slope of Kotylion Mountain. On the contrary, it is certain that it stood among numerous buildings, some even monumental, of the archaic and classic period. This is also ascertained by Ludwig Ross and later scho-

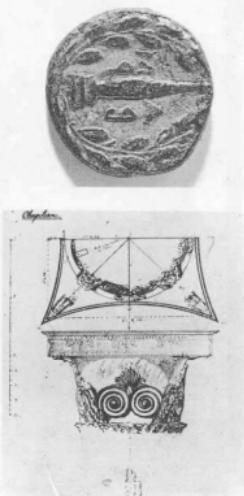
43

lars. Therefore, we are obliged to revise the image of the temple as it was created by the romantic mood of the 19th century, which had located the temple «in the solitude and wild nature of the Arcadic landscape». The building density, especially north of the temple, is obvious in the topographic plan (fig. 8), although the phase of excavation shown in it is not the final. The buildings arrayed to the north across the temple are monumental edifices (figs. 8, 9), but we do not know their function as yet.

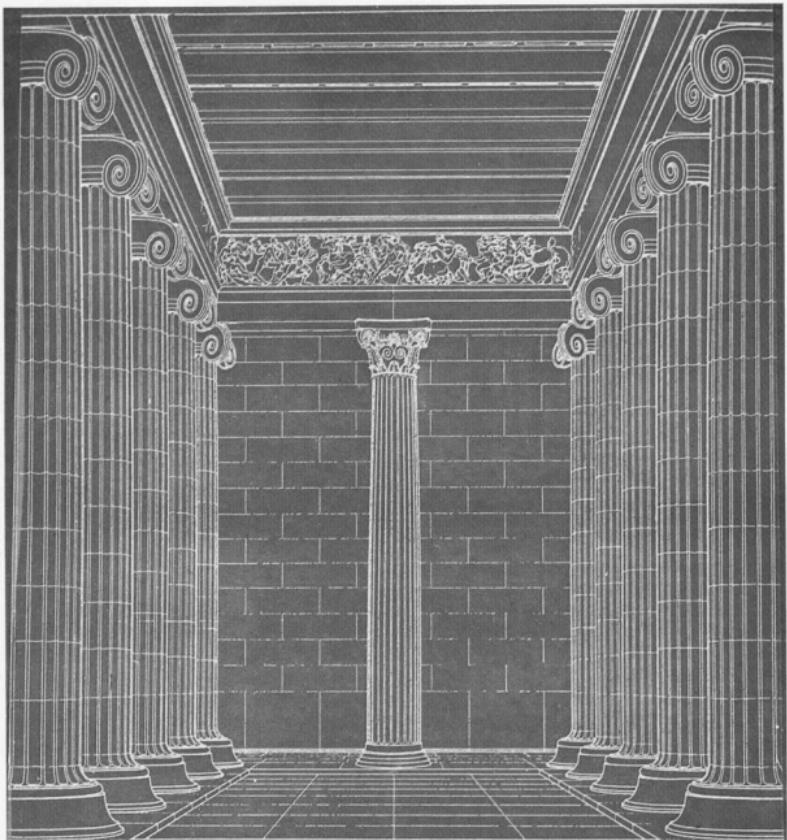
On the north and northwest and close to the temple four sites offered ample evidence, that a quantity of limestones, for the erection of the temple, had been quarried there. From the excavations of the same area come the most important finds dating, in their majority, from the archaic period. Only few, found in the upper layers, were classic sherds, while votive weapons (iron and bronze spear and arrow heads, minute bronze helmets, leggings and shields (figs. 10-14), undoubtedly, offerings to the Bassitits Apollo, who at that time must have been worshiped as a martial god, we-

44

45

44

re found in abundance. Remnants from melting and casting metals were also found in abundance, a fact indicating the existence of metallurgical workshops, built close to the temple. The great number of small vases made of friable clay, which imitate Corinthian, Laconian and Elean pottery, must also be ascribed to local workshops. On the other hand, the imported minor-arts objects are also many: Elean, Corinthian, Laconian (figs. 15-19), as well as lead offerings. From the rest finds worth mentioning are:

a. A bronze horse statuette with a

compact perforated base, from the late geometric period (fig. 22).

b. A bronze rein ornament, from the late geometric period (fig. 23).

c. A clay statuette of a woman enthroned, from the archaic period (fig. 24-25).

d. An iron statuette of a male figure (Apollo), from the early seventh century BC (figs. 26-27).

e. Bronze mirrors (fig. 28).

f. Male figures on cut-out, metallic sheets.

g. A bronze head of Athena, from the late geometric period (figs. 30-31).

h. A late geometric bronze statuette of

a Kouros (Apollo) from an Arcadian workshop (fig. 32), whose craftsmanship reminds of woodwork.

Until recently we had no indication of the location of the archaic temple, apart from the architectonic members belonging to it.

The 1970's excavations (1970, 1975-77) proved to be especially important. The foundations of a large rectangular archaic building (figs. 38-39) which had remained unnoticed, were discovered during the 1970 research on the south of the Ictinian temple. Both edifices have the same orientation.

47

48

42

49

During the 1980 excavation a few trenches were made on the peron stylobate and in the cella, the latter so deep as to reach the natural rock. Finally, another trench on the west peron revealed a wall of flat unhewn stones, that runs parallel to the side toichobate of the cella (figs. 41, 42). It should be noticed that the upper layer of this wall corresponds, as regards its depth, to the floor pavement of the cella. The finds of both trenches, on the west peron and the cella are archaic. Therefore, one could conclude that the cella pavement and the wall probably belong to the archaic, proictian temple. The fact that the wall runs parallel to the cella wall means, that the archaic temple had the same orientation with the Ictinian one, alike the archaic edifice mentioned above. Furthermore, one of the two small temples close to the Kotylion peak is also oriented from north to south, as is also the case with two other Arcadic temples: that of Athena at Alipheira and the Doric one, which we located in 1969, at Prassidaki, close to Le-

reon. Consequently, the orientation of the Ictinian temple was dictated by special reasons, cult reasons for sure, prevailing particularly in Arcadia.

Which are these cult reason? Before we answer this question we must remember, that the orientation from north to south is not the only peculiarity of the temple. The Corinthian column at the far end of the cella, where in the Greek temples usually stood the cult statue of the god, is another peculiarity.

But, let us go back to the NS orientation.

We should recall the close relation of Apollo with the Northern Countries, where Apollo had his dwelling and the eponyme «Hyperborios». From there he comes every spring in Greece, inhabiting two of its most important religious centers, Delphi and Delos.

To an aboriginal cult can probably also be ascribed the peculiar Corinthian column in the cella, for which no satisfactory explanation has been proposed as yet.

According to a most ancient tradition the deity is represented under the form of a column, pillar, cube, pyramid, cone or tree. This notion goes back, at least, to the Minoan and Mycenaean era and is also present in eastern religions.

In the temple of Apollo at Bassae his cult as Hyperborios recalls the column-shaped Hyperborios Apollo Agieas, whose presence in the entire region is manifested in many ways and leads our thought to the solitary Corinthian column raising in the temple. It is different from the half-columns not only for its marble capital, which is Corinthian (fig. 46), while those of the half-columns are Ionic; but also for its dissimilar in shape and volume base and the appearance of its shaft, which is more slender than that of the half-columns.

Finally, it must be added that the actual parts of this column, that have been recently discovered in the surface layers around the temple, make the column reconstruction more accurate.